

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

XXXII НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

**на XXXVIII меѓународен семинар
за македонски јазик, литература и култура**

(Охрид, 15. VIII - 17. VIII 2005)

ЛИТЕРАТУРА

Скопје,
2006

Ранко Младеноски

ЛИКОВИ-РЕФЕРЕНТИ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА

Тргувајќи од тројната поделба на семиологијата (семантика, синтакса и прагматика), Филип Амон издвои три типа знаци (референти, деиктици, анафори) со чија помош натаму класифицираше три категории ликови: категорија *ликови-референтии*; категорија *ликови-деиктици* и категорија *ликови-анафори*. *Ликови-деиктици* се признаци за присутноста на авторот во текстот, за присутноста на читателот или, пак, на тие што него го застапуваат. *Ликови-анафори* се елементи кои упатуваат на претходниот или на последователниот тек на раскажувачката структура (назад или напред во текстот) со што вршат кохезивна функција во дискурсот. За референцијалните знаци Амон вели дека тие упатуваат кон стварноста на надворешниот свет или кон концепт и дека „сите тие даваат известувања за институционализирани сознанија или пак за конкретен *научен* (сфатен) предмет“¹, додека за *ликови-референтии* тој наведува дека се тоа „историски ликови (Наполеон III во *Рузон-Макарови*, Ришелје кај А. Дима...), митолошки (Венера, Зевс...), алегориски (љубовникот, суртукот...). Сето тоа упатува на целосно и цврсто значење, имобилизирано од дадена култура, со стереотипизирани улоги, програми и служби, а пак нивната читливост зависи од степенот на учество на читателот во таа култура (тие мора да бидат *научени* и *препознајќи*). Интегрирани во нешто искажано, тие суштински ќе служат за референцијално ’закотвување’ со што се упатуваат кон големиот текст на идеологијата, на клишеата или пак на културата“². За нашава тема, се разбира, се важни определбите на Амон за референцијалните знаци и за ликовите-референти, особено за историските ликови-референти на кои и најмногу ќе се задржиме. Токму во таа смисла издвојуваме три

¹ Филип Амон, За еден семиологиски статус на ликот, во: Теорија на прозата, Избор на текстовите, превод и предговор Атанас Вангелов, Детска радост, Скопје, 1996, стр. 239.

² Исто, стр. 241.

синтагматски целини од веќе наведените цитати за кои сметаме дека се клучни - *инстџиуционализирани сознанија; конкретен научен предмет; степен на учество на читателот* (научени и препознатливи ликови-референти).

Овие посочувања на Амон ја сигнализираат проблематиката којашто постструктуралистичкиот модел ја постави на прво место, односно го имплицираат прашањето за компетентноста или некомпетентноста на читателот, или совпадливоста т.е. несовпадливоста меѓу културниот код на авторот од една и културниот код на рецепиентот од друга страна. Станува збор, всушност, за прашањето дали читателот ќе може да ги препознае ликовите-референти како такви во едно книжевно дело, односно дали тој ги научил (*инстџиуционализирани сознанија; конкретен научен предмет*) за да може да ги „прочита“. Прашањето за несовпадливоста на културниот код на авторот и културниот код на читателот ние веќе сме го елаборирале³, но овде само ќе потсетиме дека е невозможна целосната совпадливост на овие два културни (социолошки, идеолошки) кодови што само по себе подразбира и појава на одредени шумови во комуникацијата меѓу авторот и читателот (адресантот и адресатот). Тоа, секако, значи дека читливоста на ликовите-референти во едно книжевно дело ќе зависи, пред сè, од степенот на едукацијата на рецепиентот - ако еден лик-референт не е „научен“ од страна на читателот, тој не ќе може да го идентификува ликот како историски или како митолошки што подразбира нефункционалност на референцијалниот книжевен лик (односно код) во рамките на релацијата автор - читател. Во овие рамки како фактор за нечитливоста или непрепознавањето на ликовите-референти Амон ја наведува и временската дистанца меѓу пишувањето и читањето на едно книжевно дело што произведува, како што вели тој, дисторзии при рецепцијата, односно „при читањето на старите текстови во модерна епоха кои произлегуваат од ширењето и од хетерогеноста на публиката, односно од мноштвото културни кодови на референцијата“.⁴

Ликовите-референти се, всушност, личности земени од стварноста (или од „живиот живот“ како што знаеше да каже Димитар Митрев) на една културно-историска епоха или, пак, ликови (или егзистенти) од еден митолошки комплекс и инволвирани во конкретно книжевно дело со свои функции, односно со свои наративни програми. Во таа смисла овде се отвора уште едно мошне важно книжевно-теориско прашање - во колкав степен се совпаѓаат (и во колкав степен се разликуваат) историските личности од историската стварност и истите тие поставени

³ Ранко Младеноски, Чекајќи ја егзегезата, во: Чекајќи ја егзегезата, Современост, Скопје, 2005, стр. 13-37; или истото во: Современост, година 51, Број 1, Скопје, 2003, стр. 48-60.

⁴ Филип Амон, За еден семиолошки статус на ликот, цит. дело, стр. 278.

како историски ликови во книжевната стварност. Односно, во колкава мера е трансформиран историскиот лик-референт во книжевно-творечката лабораторија на еден автор во однос на својот „жив дублер“. Би ја понудиле овде констатацијата дека прозните дела кои им припаѓаат на стилските формации реализам и модернизам, во основа, се придржуваат до една автентична трансмисија на историската личност во книжевен лик, додека постмодернистичката постапка врши едно „неверство“ во однос на прототипот со негова одредена трансформација преку книжевни фикции. Но, треба да се напомене овде дека дури и најмодерната постмодернистичка прозна структура ги задржува (а и да не сака, мора да ги задржи) основните атрибути на ликовите-референти кои овозможуваат минимум книжевен амбиент за нивната препознатливост како историски личности трансформирани во книжевни ликови за потребите на писателовите амбиции. Значи, за читливоста на овие ликови неопходни ни се формални показатели понудени од авторот кои, пак, во книжевниот текст ќе функционираат како препознатливи атрибути (својства, особини, етикети) на ликот-референт.

Зборувајќи за проблемот на (не)совпаѓливоста меѓу историската личност и книжевниот лик, а анализирајќи ги при тоа романот „Александар и смртта“ од Слободан Мицковиќ и расказот „Александар. Аристотел. Упокоение на Александар Грешни“ од Венко Андоновски (како сегмент од „Фрески и гротески“), Наташа Аврамовска заклучува дека постмодерната перспектива врши „расчерекување на Божествата“⁵ алудирајќи при тоа на книжевната постапка која подразбира десакрализација на една историска личност каква што е Александар Македонски. Аврамовска, значи, ни нуди два основни информанти за нашата проблематика: прво, постмодернистичката постапка не се придржува до автентична трансмисија на историската личност во книжевен лик; и второ, таа постапка ги поставува историските личности на подруг пиедестал како книжевни ликови. Јасмина Мојсиева-Гушева, пак, откако ќе констатира дека „Во својата суштина, на некој начин, секое книжевно дело содржи историја“⁶ и откако ќе потсети дека „раскажувачот често и сосема свесно ги менува историските факти“⁷ ќе изврши една невообичаена хипотетична метатеза на релацијата *историја - книжевност* во *книжевност - историја* покажувајќи дека онолку колку што книжевноста може да биде факција, толку и историјата може да биде фикција: „Историјата се сведува, пред сè, на умешноста со јазикот да се сокрие она со кое човек тешко се помирува, но истовремено и да се открие и истакне она што е погодно во процесот на докажување на спротивното. Со овие свои

⁵ Наташа Аврамовска, *Ex libris*, Менора, Скопје, 2000, стр. 230.

⁶ Јасмина Мојсиева-Гушева, *Изгубениот хуманизам*, Магор, Скопје, 2004, стр. 129.

⁷ Исто, стр. 132.

карактеристики таа е блиска до книжевноста. Историчарот и книжевникот меѓусебно ги разменуваат вистините и лагите, првиот со цел да го оживее она што веќе не постои, а вториот за да го направи поверојатно она што никогаш и не постоело. Сè се сведува на моќта на интерпретацијата и јазичкиот израз, кој е ослободен од вистината како задолжителна содржина“.⁸ На ваков начин Мојсиева-Гушева ја рedefинира *историската личност* со синтагмата *историски лик* одземајќи ѝ го со тоа на историјата фактицитетот како нејзино примарно својство. Според неа, факцијата и фикцијата се својствени и за историјата и за книжевноста.

Ќе можеме ли ние по ваквиот искажан сомнеж во историчноста на историјата да зборуваме за ликовите-референти и за историските личности како за две одделни категории? Да, но само откако ќе ја повикаме на помош Јакобсоновата доминанта - во историјата, сепак, доминанта е факцијата, а во книжевноста, сепак, доминанта е фикцијата. Врз основа на ваквото разграничување ќе може натаму да се врши дистинкција меѓу историската личност во историјата и нејзината манифестација како лик-референт во книжевноста.

Ако го земеме предвид фактот дека семиолозите и наратолозите (меѓу кои и Амон) го дефинираа ликот како знак (семема исполнета со семи коишто се расфрлани на различни места во дискурсот), тогаш списокот на Филип Амон за ликовите-референти ќе биде нужно да се прошири уште на неколку категории ликови. Досега ние зборувавме само за антрополошки книжевни ликови кои имаат потекло од историски личности. Меѓутоа, во улога на ликови-референти можат да се појават и неантрополошки ликови (Букефал, на пример), а се разбира и неантропоморфни ликови (setting, односно амбиент земен од животната стварност - идентично како одредена историска личност), но и некои апстрактни идеолошки категории (мислења, ставови и слично). Ваквите егзистенти ќе имаат строго определени наративни програми и тоа најчесто во рамките на нивните функции, односно во рамките на актанцијалниот модел. Поставени во раскажувачката структура како актанти, тие најчесто ќе се поврзуваат со главниот лик, односно со јунакот - во актанцијалната улога на помошници на јунакот или, пак, како негови противници при реализацијата на актанцијалната оиска субјект ==> објект. Тие, се разбира, никогаш (што значи дека се остава можноста за евентуални исклучоци!) нема да бидат поставувани во улога на субјекти, испраќачи или примачи (профитери од наративното дејство) во актанцијалниот модел, пред сè, поради нивните особености, односно поради нивниот карактер. Но, факт е дека нивната појавност во наративната структура ќе треба да се детерминира со референцијални

⁸ Исто, стр. 145-146.

признаци, односно тие ќе треба да се интерпретираат како ликови-референти кои, идентично како и историските личности во функција на книжевни ликови, треба да бидат научени за да бидат препознаени како такви од страна на читателот. Од тој аспект, помеѓу неантрополошките и неантропоморфните ликови-референти не ќе може да се постават некои строги граници, зашто тие извршуваат идентични функции во наративниот дискурс - коњот Букефал ќе биде помошник на јунакот Александар Македонски (исто како и неговите војници), пустината што треба да се помине ќе биде противник на Александар Македонски, Дојранското Езеро ќе биде помошник на Антон Панов како лик-референт во роман (во „Црно јагне, див Балкан“ од Петре Бакевски), политичкото ривалство ќе биде противник на цел еден народ (македонскиот) во неговиот стремеж кон Европа (во „Пророкот од Дискантрија“ од Драги Михајловски) итн. Очигледно е, значи, дека нема суштинска разлика ни меѓу историските личности како ликови-референти од една и неантрополошките и неантропоморфните егзистенти како ликови-референти од друга страна, бидејќи сите тие извршуваат свои однапред определени функции во рамките на една раскажувачка структура. Разликите меѓу нив може да се согледуваат само во специфичноста на улогите што ним им се дадени во еден роман или, пак, во еден расказ. Сето друго е едно и исто, зашто и едните и другите се земени од „животната стварност“ и поставени како ликови во книжевната стварност.⁹

Во врска со теориските аспекти за ликовите-референти, би приложиле овде уште една теза за проширување на списокот од семејството на ликовите-референти. Станува збор, имено, за книжевните и воопшто ликовите од другите уметности кои би се нашле како ликови во некое книжевно дело. Да појасниме. Повеќемилениумската уметничка традиција создала еден огромен фонд од ликови кои, гледано од една временска дистанца, се здобиле со референцијален карактер. Книжевните дела од книжевната стварност со текот на времето, полека но сигурно, влегуваат во светот на животната стварност и стануваат негов дел. Во таа смисла и книжевните ликови се здобиваат со референцијален карактер со тоа што „заживуваат“ или „оживуваат“ меѓу рецепиентите. Зарем не можеме Дон Кихот да го

⁹ Се разбира дека овде може да се препознае тезата на Аристотел за мимезисот: „Бидејќи авторите на подражавањата подражаваат лица што дејствуваат, последниве мораат да бидат или знаменити или обични (прости) луѓе, зашто и карактерите речиси секогаш ги придружуваат само овие два вида, оти сите ги разликуваат карактерите според нивната лоша или добра природа, т.е. прикажувајќи ги или подобри од нас или полоши (...) Така, на пример, Хомер ги прикажува луѓето подобри, Клеофонт какви што се, а Тасиецот Хегемон (...) полоши“. (За ова да се види во: Аристотел, За поетиката, Превод од старогрчки: Михаил Д. Петрушевски, Култура, Скопје, 1990, стр. 39.).

дефинираме како историски лик со книжевно потекло? И која е разликата меѓу Наполеон како историска личност и Дон Кихот како книжевно-историски лик од денешен аспект, но и од аспект на нивниот референцијален карактер? Колку за нас Наполеон е историска личност или историски лик и колку за нас Дон Кихот е книжевен лик или историски лик? Она што не можеме да го кажеме за Дон Кихот, бездруго, е тоа дека тој е историска личност. Но, во основа, за проблематиката на ликовите-референти тоа нема суштинско значење затоа што е примарна референцијалноста - Наполеон е историски лик од животната стварност¹⁰, а Дон Кихот е книжевен лик од книжевната стварност. И двајцата упатуваат на стварност - едниот на историска, другиот на книжевна. И обајцата имаат, значи, референцијален карактер. И двајцата треба да бидат научени за да бидат препознаени како ликови-референти.¹¹ Значи, во групата ликови-референти ќе треба да се вбројат и ликовите кои се продукт на уметноста (ние овде нив ќе ги именуваме како „уметнички ликови-референти“), а кои би се појавиле како ликови во едно (некое друго, подоцнежнo!) книжевно дело - Дон Кихот, Санчо Панса, госпоѓата Бовари, мускетарите, Цвета од „Македонска крвава свадба“, Чапа од истоимениот расказ на Антон Панов, Е. Т. (И. ТИ.) на Стивен Спилберг, Супермен, атомската мравка, Том, Џери итн. Ликовите-референти, воопшто, ќе се читаат како текст во контекст, односно како интертекстуални или транстекстуални книжевни појавности и тие ќе имаат однапред дадени функции, односно „препознатливи и предвидливи“ наративни програми во конкретната раскажувачка структура. Нивната читливост ќе бара исполнување на одредени предуслови, односно предиспозиции на читателот - тој мора нив да ги има научено, односно да ги знае за да може да ги препознае како ликови-референти со стари, однапред дадени раскажувачки функции кои носат нови, дополнителни пораки во друго (ново) книжевно дело.

¹⁰ Ќе биде нужно, по сè изгледа, „животната стварност“ (реалната реалност) да ја разгледуваме на две рамништа: 1. Актуелна животна стварност; 2. Историска животна стварност. Несомнено е дека меѓу нив ќе се јават суштински разлики од аспект на нашата свест, односно од гледна точка на нашето знаење за нив. Историската животна стварност, поради временската дистанца, ни изгледа „понереална“, односно „поизмислена“ со што таа по автоматизам би се приближила кон исконструираната „книжевна стварност“, а со тоа се создаваат солидни предуслови за приближување на семантичките полиња на историската личност од една и книжевно-историскиот лик од друга страна.

¹¹ Токму во овој факт ја гледаме идентичноста меѓу историската личност и книжевно-историскиот лик од аспект на една временска дистанца. Ние како рецепienti со двајцата се запознаваме и за двајцата дознаваме преку учење. Ако се присетиме на тезата од Јасмина Мојсиева - Гушева дека историчарите и книжевниците меѓу себе си разменуваат вистини и лаги, тогаш и за Наполеон и за Дон Кихот ќе кажеме дека се семантички конструкции - едниот историска, а другиот книжевна. Наполеон си ја скроил приказната за Наполеон, писателот ја скроил приказната за Дон Кихот. Историчарите ја прекројуваат приказната за Наполеон, а книжевните историчари, теоретичарите и критичарите ја прекројуваат приказната за Дон Кихот. Навистина - нема суштинска разлика. Сосема е очигледно дека за двајцата можеме да зборуваме како за ликови-референти доколку се појават во едно книжевно дело.

На ваков начин сега, конечно, ќе можеме да го заокружине, односно да го дополниме списокот на ликови-референти даден од Филип Амон, па ќе заклучиме дека во групата ликови со референцијален карактер спаѓаат:

1) *Историски ликови* (Наполеон, Александар Македонски, цар Самуил, Гоце Делчев...);

2) *Митолошки ликови* (Венера, Зевс, Дионис, чудовиштето Неси од Лох Нес како современа митолошка конструкција...);

3) *Уметнички ликови* (Дон Кихот, Супермен, атомската мравка...);

4) *Алегориски ликови* (љубовникот, стројникот, суртукот...);

5) *Неантрополошки и неантропоморфни ликови* (Букефал, Дојранско Езеро, Самуилова тврдина, хотел „Бристол“, некој познат манастир...).

Сите тие, значи, упатуваат на веќе позната „стварност“ (реална, митолошка, уметничка) и го надополнуваат актуелниот дискурс со веќе познати кодови кои во новиот контекст носат дополнителни содржини, односно нови значења.

Како функционира употребата на ваквите ликови-референти во рамките на современата македонска проза?

Димитар Солев со романот „Дрен“ понуди една книжевно-документарна реконструкција за животот на Васил Антевски - Дрен, еден од многуте македонски борци против фашизмот во Втората светска војна. Значи, Васил Антевски - Дрен е историска личност и функционира како лик-референт во романот „Дрен“ од Солев. Во врска со ова мошне е интересно укажувањето на авторот во забелешката на крајот од романот: „Овој текст - појаснува Солев - е настанат преку: листање на архивски материјали, барање по историски документи, читање на мемоарска литература, скитање по градските улици, среќавање со некогашни познаници и гледање во скопската котлина. Запишувачот на овие редови не би знаел да каже како може да се нарече неговиот текст: хроника на еден живот, хронологија на еден револуционерен пат или пак биографски роман? (...) Но, како и секој хроничар, и тој мораше, при недостиг на документи, да прибегнува кон измислување, додавајќи од сопствената глава, при што подеднакво му беше драгоцен и најкрупниот историски факт и најситниот приватен детаљ“.¹² Од белешката на Солев се гледа дека ликот на Васил Антевски - Дрен е конструиран со една комбинирана историско-книжевна постапка, односно со мешање на факцијата и фикцијата. Празнините во историјата, како што признава и

¹² Димитар Солев, Одбрани дела: Под усвитеност; Дрен; Црно огледало; Роберт Гајдик од Злин до Липљан, Наша книга, Скопје, 1988, стр. 264.

Солев, се надополнуваат со имагинацијата на авторот со што станува дискутабилна автентичноста на целината како историската вистина, а истовремено се потврдува книжевниот карактер (измисленоста, имагинарноста) на голем дел од текстот. Историјата, значи, поради недостиг од целосни автентични податоци е немоќна да го состави мозаикот за историската личност Васил Антевски - Дрен. Тоа значи дека и историјата при конструирањето на биографијата на Васил Антевски ќе мора да прибегнува кон дополнувања со логички реконструкции на неговиот живот, а тоа значи приближување кон факцијата, односно кон книжевно-уметничката постапка. Тој факт ни дава за право да заклучиме дека независно од тоа кој го опишува животот на Васил Антевски (историјата или книжевноста), тој опис ќе биде комбинација помеѓу факцијата и фикцијата. Разликата е, како што веќе заклучивме во теориската елаборација, во тоа што во историскиот приказ ќе доминира факцијата, а во книжевниот приказ ќе доминира фикцијата. Еве како го „литераризира“ Солев историскиот податок кој вели дека Васил Антевски е роден на 28 октомври 1904 година во велешкото село Оморани: „1904 година. Село Оморани, отаде Велес, под Сува рида без вода. Среди есен, 28 октомври. Испрано небо, обрано поле; лесни тикви, како смалени черепи, на коловите од плотовите; амбари на провев. (...) Во куќата на Антевци, меѓу ударот на секирата и блекот на козата, се извишува нов крик во излитената немаштија: се раѓа Васил Стефанов, дете со пошироко чело од главата и со раширени прсти на китките. Старите жени кршат криви раце над него: - Умот ќе му ја најавне главата, ништо не ќе додржи на дланките“.¹³ Повеќе од сигурно е дека историјата нема да понуди ваква индиректна карактеризација на личноста (ликот) преку стазисни наративни искази (описи) од типот: „Испрано небо, обрано поле“; „меѓу ударот на секирата и блекот на козата“; „се извишува нов крик во излитената немаштија“ и слично. Бидејќи текстот со наслов „Дрен“ изобилува со вакви книжевни елементи, ќе можеме него да го дефинираме како историско-биографски роман во кој главен лик, односно јунак, е ликот-референт (значи историска личност) којшто е деноминиран со автентичното историско име Васил Антевски - Дрен. Во него книжевната романескна постапка ги пополнува со фикции празнините што произлегуваат од немоќта на историјата како наука.

Идентична историско-книжевна постапка применува и Петре М. Андреевски во романот „Небеска Тимјановна“. Романот е посветен на Уранија Јурукова која е истовремено и главен лик и наратор, но во текстот реноминиран како Небеска Тимјановна. На почетокот од секое поглавје Андреевски нуди резимирани историски податоци за воените

¹³ Исто, стр. 95.

настани од Втората светска војна и од Граѓанската војна во Грција во кои учествувале и загинале голем број Македонци. Ваквите историски факти се надополнуваат со опширни автобиографски кажувања на Небеска Тимјановна која е учесник во тие настани. Историската автентичност, односно историската вистинитост се проблематизира уште со мотото на романот: „Ова е само една вистина, зашто вистини има стопати по толку, којзнае колкупати по толку. Вистини има колку што има и луѓе. И живи и мртви“. Се разбира дека ваквото мото ја имплицира тезата дека секој човек (индивидуа) има своја вистина, односно своја судбина, но во контекст на двете основни компоненти на романот (историската и книжевната) тоа мото добива едно пошироко идеолошко, односно политичко значење имајќи ги предвид, пред сè, различните аспекти, односно „вистини“, на грчката и македонската историографија кон настаните од Граѓанската војна во Грција. Ваквата структура на романот ја потенцира субјективноста во толкувањето на историските настани, па затоа во романот нив ги раскажува лик-референт кој е директен учесник во војната и во последиците од неа по нејзиното завршување. Историската судбина на македонскиот народ за време на Граѓанската војна во Грција се испреплетува со личната животна судбина на Небеска Тимјановна која е истовремено и историска личност и лик-референт кај кого е извршена книжевна реноминација.

Во прозата на Петре Бакевски се забележливи четири видови ликови-референти: историски, митолошки, уметнички и неантропоморфни. Нивната функција е да го овозможат тој таканаречен „стварносен ефект“ во раскажувањето што од своја страна создава предуслови, односно терен за конструирање на фантастични наративни искази. Како историски личности кои се јавуваат како ликови-референти во прозата на Бакевски, колку за илустрација, би ги спомнале Антон Панов, Никола Киров Мајски, Петре Прличко, Тодор Николовски, Велимир Живоиновиќ - Масука и други.¹⁴ Треба да се потенцира овде дека во повестите на Петре Бакевски често се јавуваат личности од современиот политички и културен живот кои, исто така, ќе ги детерминираме како ликови-референти и кои имаат идентични функции како историските ликови-референти. Митолошкиот слој во прозата на Бакевски ја имплицира древноста на македонските простори, а како митолошки ликови-референти се јавуваат Орфеј, Икар, Персефона и други. Во врска со уметничките ликови-референти ќе ја потенцираме овде појавата на ликот Чапа од истоимениот расказ на Антон Панов во романот „Црно јагне, див Балкан“ кој е поставен во опозиција со историскиот лик-референт Антон Панов, но и со

¹⁴ Овде земаме предвид две дела на Петре Бакевски: Јато, повести, Тера магика, Скопје, 2003; Црно јагне, див Балкан (роман), Тера магика, Скопје, 2004.

митолошкиот лик-референт Икар. Ефект на референцијално закотвување на наративната структура се постигнува и со појавата на сетингот во функција на неантропоморфен лик-референт во прозата на Бакевски. Станува збор за познати топови во кои се случува дејството: Самуиловата тврдина, Охридското Езеро, манастирот „Свети Пантелејмон“ во Скопје, хотелот „Бристол“, Железничката станица и Плоштадот во Скопје, Дојранското Езеро и слично. Историските ликови-референти, значи, се поставени во еден амбиент којшто, исто така, врши референцијални функции. Во таа смисла ќе треба да се нагласи овде дека читливоста на дискурсот ќе зависи, пред сè, од културната компетентност на читателот. Од друга страна, доминантноста на ликовите-референти од повеќе видови во прозата на Бакевски ја зголемуваат можноста читателот да конструира свои семантички изводи кои ќе функционираат како книжевна порака од делото. Значи, интенцијата на авторот со вметнувањето на голем број ликови-референти во прозните дела е да ја активира во што поголем степен читателовата свест која ќе продуцира свои значења во зависност од сопствениот веќе изграден културен код.

Во романот „Пророкот од Дискантрија“¹⁵ од Драги Михајловски има бројни историски наративни слоеви кои можеме да ги детерминираме како ликови-референти, а чија основна функција е да ја демонстрираат неизбежната поврзаност на сегашноста со минатото. Историски личности кои се јавуваат како ликови-референти во романот, меѓу другите, се и Василиј, проповедник на Богомилското движење меѓу Македонците, и охридскиот архиепископ со ромејско потекло - Теофилакт. Со помош на книжевната фикција Михајловски врши трансмисија на овие две историски личности од крајот на XI и почетокот на XII век во XX век. Архиепископот Теофилакт е олицетворен во сопствената могила (гроб), додека Василиј на еден мистериозен и чуден (фантастичен) начин „воскреснува“ од кладата и ќе се најде себеси во Скопје во ново време, односно на крајот од XX век. Очигледно е, значи, дека авторот Михајловски не се придржува до историските факти кога станува збор за појавноста на ликот-референт Василиј. Историската личност Василиј од XI - XII век е воскреснат лик-референт во романот и тоа во едно друго, многу подоцнежено време. Ваквата книжевна фикциска постапка му била неопходна на авторот за да може да ја потенцира својата порака дека последиците од настаните во далечното минато се одразуваат во иднината која, пак, од наш аспект е сегашност. Како неантропоморфни ликови-референти во овој роман можеме да ги детерминираме идеолошките категории од типот политички ставови, мислења, идеи, програми. Овде тие се јавуваат како актанти во улога на

¹⁵ Драги Михајловски, Пророкот од Дискантрија, Каприкорнус, Скопје, 2001.

противници на колективниот јунак, односно народот. Стремежот на субјектот (народот) кон објектот (Европа) се проблематизира со спротивставените ставови на политичките ривали кои овде се симболизираат со црвената и сината боја. Ваквите политички идеологии влегуваат во актанцијалниот модел на раскажувачката структура како ликови-референти поставени во актанцијалната куќичка противник на субјектот кој, пак, е олицетворен во народот којшто трага по својот национален идентитет (името), но и по европски статус. Референцијални функции во овој роман вршат и поголем број хронотопски наративни структури. Од прозата на Драги Михајловски би го спомнале овде уште расказот „Милтон“¹⁶ во кој како лик-референт се јавува авторот на епот „Загубениот рај“ со неговите книжевно-фикциски трансформации во чинар, дете и мачор. Очигледна е, значи, во прозата на Михајловски една постапка на фантастични трансформации и трансмисии на ликовите-референти кои водат потекло од историски личности.

Бројни ликови-референти се јавуваат и во прозата на Венко Андоновски. Во романот „Папокот на светот“¹⁷ како еден од главните ликови (во „Дел прв: Клучалница“) се појавува Филозофот во кого може лесно да се препознае Константин Кирил Филозоф. Андоновски зема еден податок од „Житие и живот на блажениот учител наш Константин Филозоф, првиот наставник на словенскиот народ“ и врз негова основа гради цела една фикциска романескна приказна. Станува збор, всушност, за податок што се однесува на престојот на Кирил во црквата „Св. Апостоли“ во Цариград по завршувањето на Хазарската мисија во 861 година.¹⁸ Авторот на Кириловото житие пишува: „Во Света Софија имаше путир (чаша) од скапоцен камен, дело на Соломон, на кој имаше стихови, напишани со еврејски и самарјански букви што никој не можеше да ги прочита, ни да ги објасни. А Филозофот зеде, ги прочита и ги разјасни. Првиот стих гласеше вака: ’Чашо моја, чашо моја, пророкувај додека ѕвездата (изгрее); биди му за пиене на Господа, првенецот што бдее ноќе’. Потоа вториот стих: ’За да вкуси Господ, направена е од друго дрво. Пиј и опивај се со веселба и извикувај: алилуја’. И потоа третиот стих: ’Ете го кнезот и целиот собор ќе ја види неговата слава, и цар Давид е меѓу нив’. Потоа беше напишан бројот деветстотини и девет. Кога Филозофот пресмета точно, најде дека од дванаесеттата година од царувањето на Соломон до Раѓањето Христово има деветстотини и девет години. Тоа пророштво се однесува на

¹⁶ Драги Михајловски, Триполската капија, Каприкорнус, Скопје, 1999, стр. 63-101.

¹⁷ Венко Андоновски, Папокот на светот (дополнето и изменето во однос на првото, објавено 2000 година), Култура, Скопје, 2002.

¹⁸ Харалампие Поленаковиќ, Творците на словенската писменост, Мисла, Скопје, 1985, стр. 57.

Христа“.¹⁹ Од овој податок Андоновски ја поставува и ја гради целокупната значенска структура на романот - толкување на значењата на она што е видливо, но во прв ред на она што е невидливо. Историската личност Константин Кирил Филозоф и историскиот податок дека тој го протолкувал непознатиот текст на таканаречената Соломонова чаша се зема како темел (во постмодерната тоа се нарекува хипотекст - стар текст) врз кој се надградува романескниот дискурс (хипертекст - нов текст). Стариот текст е историска факција, новиот текст е книжевна фикција. Во Житието Константин Кирил Филозоф е историска личност, во романот „Папокот на светот“ Константин Кирил Филозоф е историски лик-референт. Во историјата Константин Кирил Филозоф е, пред сè, мисионер кој ја шири писменоста и христијанството, додека во романот Филозофот е, пред сè, толкувач на таинствени записи. Интересна е постапката на Андоновски со која (во „Предговор на приредувачот“) го упатува читателот на изворите (на референтите) при „приредувањето“ на текстот (меѓу кои се и „Панонските легенди“ од непознат автор). Тоа значи дека во романот ќе сретнеме бројни ликови-референти од различен карактер (историски, неантропоморфни, уметнички) со различни наративни функции. Но, доминантна функција во романот врши Филозофот со неговата способност за растајнување на непознати писма, односно таинствени текстови. Таков текст е оној на Соломоновата чаша (неантропоморфен лик-референт) кој во романот се трансформира во таинствен запис од источната одаја чие растајнување станува фатално за растајнувачот. Со помош на ваквата книжевна трансформација на историското, Андоновски нуди еден цел систем на филозофски тези за карактерот на писмото, на текстот, или најточно речено на знакот. Референцијалната димензија на Филозофот како лик во романот создава солиден наративен терен за такви филозофски семантички структури какви што среќаваме во „Папокот на светот“. Бројноста на референцијалните функции во наративната структура на овој роман ни дава за право да заклучиме дека овде мошне умешно се вплотени трите елементи кои Блаже Конески ги издвои како основа за секое дело, доколку тоа сака да биде уметничка книжевна творба - традиција, колектив, актуализација (односно автор).²⁰ Во оваа тријада на Конески можеме да ги препознаеме, се разбира, и ликовите-референти.

Слични раскажувачки композиции среќаваме и во расказите од книгата „Фрески и гротески“ од истиот автор (Венко Андоновски). Голем број историски личности се јавуваат како ликови-референти во

¹⁹ Македонски житија IX-XVIII век, Предговор и избор на текстовите: Добрила Миловска; Превод од старословенски: Јован Таковски, Табернакул, Скопје, 1996, стр. 56-57.

²⁰ Блаже Конески, Еден опит, во: Ликови и теми, Македонска книга, Скопје, 1987, стр. 141-142.

овие раскази, како што се Наум Манивилов Преспански, Александар Македонски, Аристотел, Филип Втори, Кирил Пејчиновиќ, Климент Охридски и други. За одделни раскази од оваа книга на Андоновски веќе се има изјаснето македонската книжевна критика,²¹ а ние овде ќе се задржиме малку повеќе на расказот за Кирил Пејчиновиќ - „ФРЕСКА ВТОРА: Кирил, Исијан. Потем Далмант. *Гавол го искушува Кирила, Вознесение негово*“.²² Кирил Пејчиновиќ е историска личност од македонскиот преродбенски XIX век кој објавил неколку книги со црковни поуки на народен јазик, издлабил сопствен епитаф на камена плоча за својот гроб, а поголем дел од животот поминал како игумен во манастирот „Св. Атанасиј“ во тетовското село Лешок. Ваквите историски податоци се задржани во расказот и тие се формални показатели кои ни овозможуваат да го идентификуваме Кирил Пејчиновиќ како лик-референт во овој расказ. Но, како и во „Папокот на светот“, и овде историјата се надградува со книжевни фикции на авторот кои имаат свои наративни функции, а една од нив е да се актуелизира прашањето за односот Бог - човек, односно за конфликтот на релацијата човек - Бог, а конкретно за конфликтот меѓу игуменот Кирил и Бог. Во овој расказ, поточно речено во реставрациите на оваа фреска, ликовите-референти Александар Македонски и Кирил Пејчиновиќ се искористени, меѓу другото, за да се потенцираат неизбежните врски помеѓу минатото, сегашноста и иднината, но овде Андоновски потсетува и на синдромот на избришаната колективна меморија кај македонскиот народ во однос на неговото подалечно минато. Во оваа проза на Андоновски („Фрески и гротески“) се забележливи и голем број неантропоморфни ликови-референти како што се манастирот во Лешок, надгробната плоча на Кирил, старата зграда на „Нова Македонија“, писмото до Кирил Пејчиновиќ од Духовната цензура на Белградската митрополија, Хиландарскиот манастир на Света Гора, поплавата во Скопје во 1962 година итн. Сите тие и многу други ликови-референти во овие раскази го градат веќе спомнатиот „стварносен ефект“ врз чии темели натаму се конструира фантастичниот раскажувачки дискурс.

²¹ За Александар Македонски во „Фрески и гротески“ и за романот „Александар и смртта“ од Слободан Мицковиќ да се види во: Наташа Аврамовска, *Ex libris*, Менора, Скопје, 2000, стр. 225-233; За Наум Манивилов Преспански да се види во: Атанас Вангелов, *Писмото блесок, блесокот писмо, Поговор кон: Венко Андоновски, (При)казни, избор, едиција „Орфеј“, Детска радост, Скопје, 1998; и во: Венко Андоновски, Азбука за непослушните, Фрески и гротески, Култура, Скопје, 2001, стр. 319-321; За Александар Македонски да се види и: Јасмина Мојсиева-Гушева, Големата тема за Александар Македонски, во: *Изгубениот хуманизам, Магор, Скопје, 2004, стр. 138-153.**

²² Венко Андоновски, *Азбука за непослушните, Фрески и гротески, Култура, Скопје, 2001, стр. 161-189.*

Има, се разбира, уште многу примери од современата македонска проза во кои се јавуваат ликови-референти со свои специфични функции, но сметаме дека понудените апликативни елаборации се доволна илустрација за нашава тема. Важно е да се истакне дека реалистичката, модернистичката и постмодернистичката книжевна постапка ги практикуваат ликовите-референти како свој наративен инструментариум. Првата и втората, во основа, се придржуваат до историската фактографија, додека третата ја изневерува историјата со инволвирање на доминантен фантастичен дискурс. Но, и на историјата, како што веќе видовме, не ѝ е туѓа фикцијата. Или, да ја парафразираме Јасмина Мојсиева-Гушева, историјата и книжевноста меѓусебно си ги разменуваат вистините и лагите. Од последново, а и од сето друго што веќе беше кажано при елаборацијата на проблематикава, сами по себе се наметнуваат неколку потпрашања и едно главно, суштинско прашање. А тоа е - што ни преостанува нам? Кому ние да му веруваме? На историчарите или на книжевниците? Дали да им веруваме на историчарите кои лажат кога велат дека ја кажуваат вистината и само вистината и ништо друго освен вистината?! Или, пак, да им веруваме на книжевниците кои ја кажуваат вистината кога велат дека лажат?! И дали ликовите-референти се „поживи“ од нивните дублети како историски личности, односно дали книжевноста е „поисториска“ од историјата и дали историјата е „покнижевна“ од книжевноста?! Уште еднаш ќе потенцираме дека ваквите дилеми би можеле да се разрешат со книжевно-теорискиот термин „доминанта“ на Роман Јакобсон - во историјата доминира факцијата, а во книжевноста доминира фикцијата.